

© 2005 Д. А. Гудима

Львівський національний університет імені Івана Франка

ЛЮДИНОРОЗУМІННЯ У ПРАВОВІЙ НАУЦІ (ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ СУЧАСНОГО ПОНЯТТЄВОГО АПАРАТУ)

Можливість обійти індивіда виключена не через гуманістичне надання переваги людині та турботу про неї, а з огляду на непорушність будови самого буття, життя – якщо взагалі чому-небудь бути.

(М. К. Мамардашвілі)

Дозволимо собі розпочати з ключової дефініції поняття.

Людинорозуміння у правовій науці – це сформована загальнотеоретичною юриспруденцією на основі здобутків суспільних та інших наук (передусім, філософії) система соціальних значень й особистісних смислів тих терміно-понять, котрі відображають місце людських індивідів у процесі еволюції всього живого на Землі, закономірності їх соціалізації та життєдіяльності.

Фактично, людинорозуміння в юридичній науці є відображенням людини у правосвідомості та призначене показати, як людина представлена на рівні правової ідеології, які її “образи” існують у теоретично осмисленій правосвідомості. Водночас зауважимо, що людинорозуміння у праві не вичерпується тільки рівнем правової ідеології, але й постає з буденної юридичної практики, конкретних життєвих ситуацій.

Певне людинорозуміння (хоча й, можливо, не завжди таке, яке можна вважати сформованим юриспруденцією) відображають, так чи інакше, міжнародні договори, внутрішньодержавне законодавство, юридична література, оскільки саме у них використовуються терміни, що позначають поняття, які завжди пов’язані з носієм певних можливостей (прав). “Індивід”, “істота”, “людина”, “індивідуальність”, “особистість”, “особа”, “персона”, “суб’єкт”, “громадянин” – усі ці та деякі інші терміно-поняття, котрими здебільшого оперують у сфері приватного права і які *безпосередньо* пов’язані з поняттям людини, якраз і мають складати *поняттєвий апарат людинорозуміння у правознавстві**. І хоча такий апарат

повинен мати системний характер, однак досить часто простежується відсутність єдиного підходу до інтерпретації кожного з його елементів. Частково непорозуміння на цьому ґрунті зумовлені неоднозначністю (варіативністю) перекладів українською мовою тих чи інших термінів з інших мов, частково – неоднаковістю значень (смислів), наданих (“знайдених”) на різних рівнях осмислення (ідентифікації, референції, інтерпретації, оцінки, емпатії) одних і тих же термінів, а частково – відсутністю налагодженого зв’язку, активної співпраці між представниками різних напрямів суспільствознавства, що вивчають людину. Варто наголосити також на тому, що, відсутність у деяких соціумах понять, позначуваних вищезгаданими термінами, використовувалася ними навіть як аргумент проти визнання прав людини за членами тих соціальних груп, котрим такі поняття взагалі не відомі з огляду на специфіку культури даного суспільства та вироблених форм самореалізації біосоціальних індивідів усередині відповідного соціального утворення [18, с. 33].

Для юридичної науки значимість розв’язання означеної проблеми вбачається у тому, що воно дозволяє, *по-перше*, з’ясувати зміст (значення, смисли) низки понять, котрі постійно використовуються у правознавстві, хоча першочергово розробляються соціально-філософською антропологією (соціальною філософією, філософською і соціальною антропологіями) [4, с. 72-95]; *по-друге*, – знайти відмінності у філософському та юридичному їх розумінні; *по-третє*, – набли-

горії людини, а охоплює розуміння й тих понять, з яких ця категорія виводиться або які з неї випливають.

*Отже, терміно-поняття “людинорозуміння” не обмежуються результатами осмислення винятково кате-

зитись до з'ясування сутнісно-антропологічних характеристик права.

Перш ніж перейти до аналізу поняття “людина”, потрібно з'ясувати зміст понять, які є родовими щодо нього, а саме: “індивід” (синонім – “індивідуум”) та “істота”.

Терміном “індивід” (від лат. *individuum* – “неподільне”; в англ. мові – “individual”) законодавство України не оперує, однак у наукових правових дослідженнях вчені до нього зверталися. Так, М. Матузов розглядав індивіда як живу істоту, яка знаходиться у нерозривній єдності з умовами свого існування (середовищем) [33, с. 67]. Філософські ж словники так визначають індивід: 1) одиничне, на відміну від сукупності, маси; окрема жива істота, особа, людина, на відміну від колективу, соціальної групи, суспільства у цілому [56, с. 212]; 2) одиничний, окремих, фіксований, тим чи іншим способом виділений, відмежований предмет; окрема сутність чи істота; особина, кожний самостійно існуючий організм; окрема людська особа [54, с. 260]. Аналогічні значення подають “Словник іншомовних слів” [51, с. 467], “Тлумачний словник української мови” [52, с. 235] та “Новий тлумачний словник української мови у трьох томах”, хоча в останньому поняття “індивідуум” також отожднюється з поняттями “особистість”, “персона”, “суб’єкт” [38, с. 790], що невиправдано, з огляду на змістовну відмінність останніх як з першим, так і між собою.

Стосовно терміно-поняття “істота”. Тлумачні словники розкривають його через поняття “живий організм”, “людина”, “тварина”, “сотворіння”, “створіння” [52, с. 240; 38, с. 798], що свідчить про змістовну близькість, однак не ідентичність його з поняттям “індивід”.

Із зазначеного випливає, що кожна людина – жива істота, індивід, але не всі істоти та індивіди – люди. Ведучи мову про останніх, доцільно використовувати як синонім терміно-поняття “людські істоти”, “людські індивіди” або “біосоціальні індивіди” (зважаючи на те, що людина – окремих біологічний вид, який поєднує у собі природні та вироблені у процесі соціалізації якості, а поняття “біологічний індивід” означає винятково “індивіда у позиції і в момент, коли імпульси підтверджують цілісне взаємовідношення з об’єктами довкола нього... даний термін робить наголос на живій реальності, яку можна відрізнити від розмірковування” [35, с. 318-319]). На користь цього свідчить те, що англійське терміно-поняття “human being” (синонімом якого є “man”, хоча зустрічаються також терміни “per-

son” [3, с. 322; 6, с. 212; 12, с. 584; 22, с. 423], “individual” [12, с. 584]), вжите, зокрема, у Загальній декларації прав людини, буквально перекладається, як “людська істота”, але загальноприйнятим виявився відповідник “людина”. У той же час український переклад Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 року, котра набула чинності для України 27 вересня 1991 року, у ст.1 закріплює термін “людська істота” на позначення дитини (можливий варіант – “людська особина”, проте це словосполучення некоректно відображає сутність позначуваного ним у юриспруденції поняття, оскільки термін “особина” має здебільшого біологічне забарвлення, тобто робить наголос винятково на біологічній природі людини). Додамо також те, що у російському перекладі ч. 1 ст. 40 Конституції Ірландії виводить принцип рівності громадян перед законом з їх природи як людських істот [24, с. 349]. Як зрозуміло, тут мова йде про людину, оскільки їй у силу природи притаманна властивість підпорядковуватися тим чи іншим нормам, будуючи ієрархічні піраміди. З погляду етології таке бачення відповідає об’єктивним законам розвитку біологічних видів [2, с. 6, 68; 19, с. 109-114].

Повертаючись до терміно-поняття “біосоціальний індивід” зауважимо, що воно може стосуватися і деяких тварин, а саме тих, котрих відносять до соціальних (евсоціальних) [26, с. 288-348; 21, с. 83-88, 93-122; 15, с. 232-236], оскільки “кожна форма соціальної поведінки обов’язково має генетичну основу, котра “змушує” індивідів діяти так, щоби забезпечити успіх для себе та родичів” [15, с. 237]. Тому тепер не зовсім коректно стверджувати, що формою суто людського існування є “соціальність” або “суспільність” [27, с. 338].

Будучи членом певної спільності, біосоціальний індивід виділяється і як неповторний суб’єкт, особа, здатна до усвідомленого способу діяльності. Тому визначником його специфіки виступає не стільки тілесна окремішність, скільки певна сукупність духовно-психологічних рис, які становлять самобутній характер його “Я” [57, с. 229]. Тобто людський індивід розглядається крізь призму його дій у специфічних особливостях, котрі не зводяться до родових і загальних характеристик. А ці особливості позначаються терміном “індивідуальність”.

Індивідуальність – неповторна своєрідність якого-небудь явища, окремої істоти, людини [56, с. 212], рівень розвитку людської особистості [57, с. 228], сукупність успадкованих і вироблених у процесі онтогенезу фізичних і психічних особливостей, котрі відрізняють даного індивіда

від усіх інших [51, с. 466-467; 52, с. 235; 38, с. 789-790; 55, с. 196], окрема людина як носій неповторної сукупності психічних властивостей [51, с. 467; 52, с. 235; 38, с. 790]. Таким чином, якщо термін “індивід” вказує на належність біологічної істоти до єдиного роду, то “індивідуальність” впливає, зокрема, зі сукупності ставлень такої істоти до світу природи, суспільства та залежить, окрім іншого, від позиції споглядання цього індивіда, характеру діяльності останнього й рівня його оригінальності. Народившись біологічною істотою, у житті людина реалізовує свою індивідуальність незалежно від того, хоче вона цього чи ні, усвідомлює це чи не усвідомлює. “Індивідуальність живої людини зберігається від моменту запліднення протягом усього розвитку й аж до смерті, змінюється тільки фенотип (зовнішній вигляд). Сьогодні це доведений як елементарний принцип біології факт” [10, с. 24].

Стаття 300 Цивільного кодексу України закріпила серед особистих немайнових прав, що забезпечують соціальне буття фізичної особи, право на індивідуальність, зміст якого залишається не розкритим, хоча згідно з частиною 2 цієї статті пов’язується з національною, культурною, релігійною, мовною самобутністю фізичної особи. Тому перед правозастосовчою та правоінтерпретаційною практикою ще постане питання про те, яким особистісним смислом наповнити “індивідуальність”. На нашу думку, філософське тлумачення цього поняття має бути обов’язково враховане задля того, аби, по-перше, знайти “відправну точку” для подальшої роботи (з’ясувати соціальне значення терміна), а, по-друге, розмежувати індивідуальність та особистість (право на розвиток якої також закріплене у законодавстві), оскільки перша свідчить про неповторність людини, котра може бути особистістю, але не бути індивідуальністю; індивідуальність є основою всіх новаторських, оригінальних і творчих дій людини, її особистого внеску у розвиток людської культури [40, с. 3].

Тепер звернемося до поняття “людина” (англ. “man”, “human”, “human being”). За критеріями зоологічної систематики всі люди належать до виду *Homo sapiens* або *Homo sapiens sapiens* (“людини розумної”) сімейства *Homo* підряду вищих приматів ряду приматів підкласу плацентарних класу ссавців підтипу хребетних типу хордових. Цей вид розглядається як сукупність поліморфних популяцій, котрі вільно змішуються між собою та дають плодюче потомство [50, с. 128]. Таким чином, за будовою тіла, внутрішніх органів, способом розмноження людина

належить до тваринного світу, і ця обставина вдало використовується у медицині, зокрема, для пересадки органів і тканин.

Тим не менше, людина явно (для себе) виходить за рамки світу тварин і навіть протистоїть йому завдяки деяким своїм здатностям. І перед сучасною наукою ставиться завдання сформулювати як загальне поняття людини, або “людини загалом”, так і специфічні, умовно кажучи, галузеві поняття людини, або “людини зокрема” [9, с. 11]. Зазвичай, вчені виходять з того, що людина – це істота, яка уособлює нерозривну єдність біологічної, соціально-історичної, культурної, духовно-моральної сторін її існування. Проте проблема грані між людиною та твариною в історичній антропології ще далека від остаточного розв’язку. Достатньо навести два протилежні погляди: 1) морфологічної грані між найрозвинутішими людиноподібними мавпами та першолюдьми не існує; лише знахідки штучно виготовлених знарядь праці вказують на те, що викопні кісткові рештки належать людині (Ж. Антоні, М. Урісон); 2) між людиною та твариною можна провести так званий „мозковий рубікон”, який становить 700-800 см³ (В. Якимов, В. Кочеткова) [50, с. 143-144]. До того ж, еволюціоністським теоріям походження людини активно (і не завжди безпідставно) протистоять концепції креаціонізму та космізму [11, с. 87-92, 134-140, 197-199; 15, с. 240-241, 243-246; 17, с. 488-495, 500-509; 26, с. 187-216; 49; 53, с. 169-171; 60, с. 13-28].

Традиційно вважається, що людина – суспільна істота, яка являє собою найвищий ступінь розвитку живих організмів на Землі, суб’єкт суспільно-історичної діяльності та культури [56, с. 736], особу як втілення високих інтелектуальних і моральних властивостей [52, с. 302], котра відрізняється від усього матеріального світу притаманним лише їй якісно специфічним способом буття – практикою, що визначає і такі суто людські ознаки, котрі перетворюють біосоціального індивіда на суспільну істоту, як свідомість, творчість, свобода [57, с. 340], а також членороздільна мова [39, с. 115; 52, с. 301-302]. Проте людина є чимось “завжди більшим, ніж сукупність її соціальних властивостей. Це більше, ще не реалізоване, тут і там стає вирішальним для розуміння конкретної людини: друга, коханого, ворога, самого себе – у дослідженні фактів біографії” [53, с. 166].

Як бачимо, наведені вище дефініції різнобічно, проте абстрактно підходять до визначення поняття людини, оскільки єдиний об’єктивний критерій для побудови “всеохоплюючої” дефіні-

ції відсутній. Якщо у визначенні поняття людини перерахувати кілька притаманних останній ознак, сутність її залишиться все ж не з'ясованою, та й дати повний перелік характеристик біосоціального індивіда неможливо. Тому він був і “безперим двоногим з м'якою мочкою вуха та плоскими нігтями” (Платон), і “політичною істотою”, і “розумною твариною” (Арістотель), і “мислячою річчю” (Р. Декарт), і “служителем й інтерпретатором природи” (Ф. Бекон), і “виробником знарядь праці” (Б. Франклін), і “твариною з особливою зовнішньою організацією та здатністю користуватися зброєю та знаряддями праці” (К. А. Гельвецій), і “людиною розумною” (К. Лінней), і “єдиною істотою, яка знає, що вона є” (К. Ясперс), і “людиною-актором” (Й. Гейзінге), і “сукупністю всіх суспільних відносин” (К. Маркс), і “синтезом” (С. К'еркегор), і “канатом, закріпленим між звіром і Надлюдиною” (Ф. Ніцше), і “запитуючим Буттям” (М. Гайдеггер), і “єдиною істотою, котра не хоче бути самою собою” (А. Камю), й “істотою символічною” (Е. Кассігер), і “сумою цінностей” (А. де Сент-Екзюпері), і “обездоленою твариною” (М. Шелер), й “істотою дисципліни” (А. Гелен), і “ексцентричною істотою” (Г. Плеснер) тощо.

Кожен з перелічених “образів” біосоціального індивіда характеризував лише певну сторону людської природи. У зв'язку з цим для формування загальної дефініції поняття людини доцільніше визначити ті сторони її існування, “сума” яких і складає її сутність (біологічна, соціально-історична, духовно-моральна, культурна “природи” або єдність природного, соціального та духовного, у т.ч. душевного), оскільки *людське у людині зосереджене головним чином в освоєних нею формах і способах життєдіяльності, що завжди реалізуються у певному соціально-культурному контексті.*

Отже, поняття “людина” відображає загальні риси, притаманні людському роду. Однак “всі філософські твердження, котрі містять термін “людина”, ніколи не обґрунтовуються, виходячи з яких-небудь антропологічних властивостей, з якого-небудь конкретного образу людини, оскільки... вони завжди мають на увазі *можливу людину*, яка ніколи не є якимось попереднім чи майбутнім станом, а завжди актуальним станом, хоча й таким, що не зводиться до жодного з суцільних” [32]. Тому дати визначення поняття біосоціального індивіда, котре претендувало би на загальне визнання, неможливо; кожен період розвитку суспільства зумовлюватиме виникнення нових (чи відродження “старих”) концеп-

цій сутності (природи) людини, але завжди актуальним і достовірним буде те, що “всі люди належать до одного і того ж виду та мають спільне походження. Вони народжуються рівними у гідності та в правах (питання лише, чи в усіх правах і в яких саме. – Д.Г.), й усі вони становлять невід'ємну частину людства” (п. 1 ст. 1 Декларації про расу та расові передсуди, прийнятої Генеральною Асамблеєю ООН 27 листопада 1978 року).

Таким чином, людина – жива істота, яка поєднує фізичне та духовне, природне і соціальне, успадковане та набуте при житті. Причому момент його настання (зачаття, пологи) достеменно визначити нікому поки що не вдалося (а тому немає загальноприйнятого уявлення, з якого часу людину можна вважати такою). А це, до речі, є, так чи інакше, перешкодою для визначення моменту виникнення в особи прав і обов'язків*. Тому український законодавець закріпив неспростовну презумпцію про те, що правоздатність людини виникає у момент її народження, проте у випадках, встановлених законом, охороняються інтереси зачатої, але ще не народженої дитини (ч. 2 ст. 25 Цивільного кодексу України)**. А відповідно до ч. 1 ст. 6 Закону України “Про охорону дитинства” дитина має право на життя з моменту визначення її живонародженою та життєздатною за критеріями Всесвітньої організації охорони здоров'я.

У той же час зарубіжний досвід дає приклади інакшого підходу. Так, згідно з п. 1 ст. 4 Американської конвенції про права людини від 22 листопада 1969 року (набрала чинності у 1978 році) право на повагу до життя “захищається законом і, зазвичай, з моменту зачаття”, а підпараграф 3⁰ ст.40 Конституції Ірландії говорить: “Держава визнає право на життя ненародженого та, маючи на увазі рівне право на життя матері, гарантує у своїх законах повагу і, наскільки це можливо, захищає та підтримує своїми законами це право”.

* Проблеми з визначенням моменту їх припинення не мали би поставати, оскільки він пов'язується зі смертю – повною та невідворотною втратою мозком усіх його функцій (див. ст.15 Закону України “Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини” від 16 липня 1999р.).

** Цивільний кодекс Української РСР у ч. 2 ст. 9 жодних винятків для ненароджених не встановлював, хоча у відповідності зі ст. 527 і ч.1 ст.529 передбачалася охорона інтересів ненародженої дитини щодо спадкового майна після смерті її батька. Цей принцип відображений і у ч. 1 ст. 122 Цивільного кодексу України.

Подібне положення закріпила й ч. 1 ст. 15 Конституції Словацької Республіки, проголосивши охорону життя людини до її народження.

Необхідно зазначити, що загальнотеоретична юриспруденція та філософія права, роблячи спроби дати дефініцію “галузевого” (правового, юридичного) типу біосоціального індивіда або ж обмежуючись констатацією наявності такого типу, також не залишилися осторонь проблеми сутності біосоціального індивіда і поширеної у суспільних науках тенденції до створення образу “своєї” людини [4, с. 386-403; 48, с. 26-39]. Мова йде про оперування в юриспруденції поняттями “юридична людина”, “правова істота” тощо. Ж. Карбонье вважав, що тільки людина може бути юридичною істотою, оскільки їй притаманна здатність створювати та сприймати юридичне [23, с. 61]. В. Малахов стверджує, що “правова істота співпадає з людиною. Правовимірність життя є те, що іманентно притаманне людині. Право – властивість людини, а людина – субстанція права” [30, с. 251]. Дещо протилежної позиції дотримується В. Нерсесянц, на думку якого “можна сказати, що людина за своєю природою – істота правова. Але подібні судження зовсім не означають апріорності, природної даності, вродженої притаманності людині політичної чи правової сутності, політичних чи правових властивостей і якостей” [36, с. 40].

Аналізуючи погляди вищезазначених вчених, зауважимо, що, на наш погляд, поняття “**юридична істота**” не тотожне поняттям “**правова істота**” та “людина”. Як перше, так і друге охоплюють не лише людей, але й інших живих організмів, однак у першому випадку – таких, що наділені державою юридичною правосуб’єктністю, а у другому – таких, яким притаманні вроджені правові властивості – невід’ємні, природні права [16, с. 40-53].

Зважаючи на те, що, з одного боку, народившись, ми вже застаємо систему “винайдених” державою юридичних норм, а, з іншого, частина науковців – прихильників природно-правової концепції – схильна виводити певні норми права з природи людини, можна стверджувати, що “людина у праві” (терміно-поняття, запроваджене Г. Радбрухом, на позначення філософської концепції “картини людини” в юриспруденції) має два образи: правової людини та людини юридичної* [1, с. 53-54, 66-67; 42, с. 21; 46, с. 18-

25;]. **Правова людина** – це людський індивід, котрому – з огляду на його біологічну природу – притаманні вроджені правові якості (природні, невід’ємні, основні права), що є найважливішою складовою загальносоціального права. А **юридична людина** – це людський індивід, котрий у процесі соціалізації здатний сприймати, реалізовувати та трансформувати право як спеціально-соціальне (юридичне, “позитивне”) явище, яке є елементом сформованої у певному суспільстві культури [44, с. 9]. Саме через юридичне (позитивне) право біосоціальний індивід “реалізує можливості та силу розуму – свою виняткову і вражаючу... здатність осягати оточуючий світ, передбачати, оцінювати, приймати рішення та впроваджувати ці рішення у життя. Звідси – свою здатність бути творцем, створювачем, імпульсом й активною силою в розвитку дійсності” [2, с. 17-18]. Лише у контексті культури, котра є такою ж неприродною, як і людська свідомість, людина може бути самою собою [53, с. 173], проте не повинна втрачати свої правові риси (властивості, якості). Соціальність “складає тільки максимум космологічного звершення можливого в еволюції природи від хаосу до порядку та гармонії. Цей антропологічний дискурс до впорядкування суцього зумовлений органічною конституцією людини, в якій розгортаються тілесні потреби, захоплюючи думку в службовому напрямі забезпечити насичення тіла, підтримати та зберегти життя” [20, с. 162].

Наведені інтерпретації правового та юридичного образів людини разом відображають як обмежену константність і незмінність “частини” загальної людської сутності, так й обмежену її мінливість, що дозволяє розглядати, так би мовити, “юриспруденційну” сутність біосоціального індивіда як „природно-позитивну”. Інакше, “якщо припустити, що людина є безмежно податливою, безвольною істотою (біологічним індивідом. – Д. Г.), то у такому разі вона без спротиву опинилася би під гнітом норм й інститутів, які позбавляють людську природу можливості мобілізувати свої внутрішні сили та спрямувати їх на зміну цих систем”, а “якщо би людина була всього лише творінням культурних систем (соціальним індивідом. – Д. Г.), критика чи оцінка соціальних явищ з позиції благополуччя людини була би неможливою через відсутність місця для поняття «людина»” [59, с. 36].

* Проблема співвідношення неюридичного (за нашою термінологією – правового) та юридичного не нова. Про неї свого часу писали С. Алексєєв, П. Рабі-

нович, звертаючи увагу, зокрема, на неюридичні та юридичне значення слова “право”.

Статистика представленого у Конституції України правового людинорозуміння свідчить, що терміно-поняття “людина” вживається 31 раз, але найпоширенішим в Основному Законі є терміно-поняття “*громадянин*” (зустрічається 75 разів) [8, с. 7]. Як відомо, громадянин – це “людина, яка наділена усією повнотою, насамперед, політичних прав і має право та можливість безпосередньо (як урядовець) чи опосередковано (як виборець) брати участь в управлінні державою”, “це особа, яка несе відповідальність і має певні обов’язки перед власним народом, державою та суспільством” [7, с. 53], “фізична особа, правовий статус якої обумовлений її належністю до громадянства певної держави” [61, с. 640].

Дані визначення дозволяють виділити найбільш істотні “ознаки” особи як громадянина*: 1) громадянином може бути тільки людина – фізична особа; 2) він наділений комплексом прав, серед яких домінують політичні (у людини ж домінують “вітальні” (фізичні) та особистісні права); 3) “обсяг” його правового статусу обумовлений належністю до громадянства конкретної держави; 4) громадянин бере участь (вправі брати участь) в управлінні державою; 5) він виконує обов’язки та несе відповідальність не тільки перед собою та суспільством (народом), але й перед державою; 6) йому притаманна “громадянськість” – ознака, яка свідчить про те, що громадянин може “функціонувати” і поза державою, перебуваючи в її громадянстві, і при цьому не втрачати своїх якісних характеристик.

Оскільки не кожна людина є громадянином, існують певні відмінності у правових статусах людей, які перебувають на території держави; громадянство держави (на відміну від так званого “громадянства Землі”) надає людині ширший каталог прав і створює обов’язки, додаткові до природних. Хоча іноді може спостерігатися й інша тенденція: звуження обсягу основних (вроджених, природних, абсолютних, невідчужуваних) прав і покладення на громадянина надмірної кількості зобов’язань (наприклад, визнання одним з видів покарань (однією з меж права на життя) смертної кари, а також запровадження обов’язку працювати). Зазвичай, коли йдеться про права людини, використовуються конструкції “кожний”, “ніхто”, “усі”, “визнається

право”, “гарантується свобода” або інші словосполучення безособового характеру. Стосовно ж прав громадян, то такі права, здебільшого, адресуються саме останнім (“громадянин може”), проте можуть формулюватися і як права народу (Японія) або, скажімо, права осіб певної національної належності (Іспанія, ФРН) [29, с. 15].

Поняття “*особистість*” (англ. “personality”, рос. “личность”), як і поняття “людина”, мало та має різну інтерпретацію, котра залежить від філософської позиції вченого, а також від предмета тієї науки, в якій відповідне поняття використовується. Нині “особистість” – це загальноживаний і науковий термін (спільний для психології, філософії, соціології, юриспруденції), що може позначати поняття про: 1) стійку систему соціально значимих рис, які характеризують індивіда як члена того чи іншого суспільства або спільності (психологія); 2) індивідуального носія цих рис як вільного та відповідального суб’єкта свідомої вольової діяльності (філософія) [33, с. 313]; 3) сукупність соціальних ролей окремої людини (соціологія) [14, с. 22]. Зауважимо, що, окрім цього, у тлумачних словниках української мови терміно-поняття “особистість” виступає синонімом терміно-поняття “індивідуальність” та “особа” [51, с. 372; 38, с. 493], що створює, швидше, додаткові труднощі, ніж допомагає в інтерпретації.

Кожна з наук здійснює “свою” типологізацію особистостей: у філософії – відповідно до соціально-історичної або культурно-світоглядної періодизації, у психології – з погляду структури та функціонування людської психіки, у соціології – відповідно до видів міжгрупової чи внутрішньогрупової взаємодії, суспільно-групової “приналежності”. І хоча правничка наука не дає власного визначення загального поняття особистості, проте, виходячи із його дефініції, можна дійти висновку, що поняттям “*правова особистість*” охоплюється *правова людина як її “носій” та притаманні такій людині природні (невід’ємні, основні) права, що забезпечують можливість її функціонування у певних життєвих ситуаціях*. Поняття ж “юридична особистість” відображає ті соціально зумовлені якості, характеристики “юридичної людини”, які закріплені у спеціально-соціальному (юридичному, “позитивному”) праві конкретного історичного типу. На користь цього свідчить те, що “особистість конкретно-історичного типу, будучи об’єктом аналізу історичної науки... може слугувати пояснюючим принципом для характеристики тих або інших особливостей індивідуального прояву загальних, типових рис особистості у конкретно-історичних

* Зауважимо, що все зазначене нижче щодо громадян однаково стосується й підданих – осіб, чий правовий статус визначається належністю до підданства монархічних держав.

обставинах” [34, с. 20]. Таким чином, **юридична особистість** – це стійка система соціально значимих якостей юридичної людини – забезпечуваних і/або наданих їй суб’єктом юридичної правотворчості, – що відображає рівень свободи цієї людини, межі її відповідальності у певному суспільстві та відповідній правовій системі.

З викладеного випливає, що поняття правової та юридичної особистостей не співпадають за обсягом. Юридична особистість повинна “розвивати” особистість правову; необхідно, щоби перша повністю охоплювала другу та забезпечувала (гарантувала) незмінність (стабільність, необмежуваність) властивостей останньої і можливостей для їх прояву. Проте вся історія людства складається з ситуацій, коли юридична особистість повністю чи частково “витісняє”, а не “розвиває” правову, обмежуючи природні права. Кожне суспільство намагається врегулювати відносини не тільки щодо “позитивних” (“державних”, неосновних) прав, але й щодо природних (невід’ємних, основних), обмеження яких обґрунтовується культурною специфікою, історичною необхідністю тощо.

Будь-яка людина для забезпечення свого існування й розвитку, для того, щоб стати особистістю, повинна мати певні можливості для власної свідомої діяльності, для самоутвердження, а їх сукупність характеризує той чи інший стан свободи, який слугує, таким чином, найбільш загальною, важливою передумовою задоволення потреб й інтересів кожного біосоціального індивіда [43, с. 17-18]. Однак, “уся свобода” не повинна творитися через придушення, утискання “неприродними межами” тієї “частини свободи”, котра притаманна правовій людині та становить її сутність. Навпаки, “уся свобода” має бути сумою органічно поєднаних правової та юридичної сутностей людини. За такої умови “юридична особистість” не виводитиме за свої межі “правову особистість”, залишаючи не охопленою (а отже, не забезпеченою) частину останньої або “спустошуючи” її внутрішній зміст, а становитиме так звану “юридичну самоцінність”. Дещо перефразовуючи К. Леві-Строса, можна було би сказати, що кожен людський індивід має власну юридичну особистість як тотем: вона є “означником його означеного буття” [28, с. 234].

Стаття 1 Декларації про право на розвиток, затвердженої резолюцією 41/128 Генеральної Асамблеї ООН від 4 грудня 1986, проголошує право на розвиток невід’ємним правом людини, в силу якого кожен біосоціальний індивід та всі народи мають право брати участь у такому еко-

номічному, соціальному, культурному і політичному розвитку, при якому можуть бути повністю реалізовані права людини та основні свободи, а також сприяти йому і користуватися його благами”. Європейський суд з прав людини у рішенні, ухваленому 13 лютого 2003 року у справі “Одьовре проти Франції”, констатував, що право на індивідуальний розвиток, поміж інших інтересів, захищається ст. 8 Конвенції про захист прав людини та основних свобод. “Концепція індивідуального розвитку, – зауважив Суд, – охоплює можливість особи володіти докладною інформацією, що допомагає визначитись їй як людській істоті, а також враховує життєво важливий інтерес особи в одержанні інформації, яка правдиво розкриває важливі аспекти її людської індивідуальності...” [47, с. 31]. За створення належних умов для всього вищезазначеного відповідальними є держави, котрі повинні співпрацювати одна з одною з метою забезпечення розвитку й усунення перешкод на його шляху (ст. 3 згаданої Декларації), а “кожна людина має обов’язки перед таким суспільством, в якому лише й можливий вільний і повний розвиток її особистості” (ч. 1 ст. 29 Загальної декларації прав людини). У зв’язку з цим більшість європейських держав закріпили право людини на розвиток її особистості (ч. 1 ст. 5 Конституції Греції, ст. 23 Конституції України, ч. 1 ст. 2 Конституції ФРН тощо).

Юридичне регулювання формування та поведінки особистості пов’язане, передусім, з необхідністю усунення чи виправлення відхилень від встановлених державою соціальних норм. Хоча первинним суб’єктом формування особистості (якщо вторинними вважати суб’єктів юридичної правотворчості) є **сім’я**, котра, будучи “природним головним осередком суспільства” (ч. 3 ст. 14 Конституції Республіки Намібія), “основою суспільства та держави” (ч. 1 ст. 38 Конституції Литовської Республіки), моральним інститутом, який володіє невід’ємними та невідчужуваними правами, що передують будь-якому позитивному праву і є вищими щодо нього (підпараграф 1.1⁰ ст. 41 Конституції Ірландії), а також “природним середовищем для фізичного, духовного, інтелектуального, культурного, соціального розвитку дитини, її матеріального забезпечення”, несе відповідальність за створення належних умов для цього (ч. 1 ст. 11 Закону України “Про охорону дитинства”).

Однак “ні держава, ні церква, ні національність, ні даний суспільний клас, ні община, ні сім’я не можуть повністю підпорядкувати собі

особистість саме тому, що до такого підпорядкування прагнуть усі вони спільно. Точно так само, хоча особистість і є продуктом суспільства, проте вона ніколи не є простим відображенням того, чим живе та керується дане окреме суспільство. Кожна особистість – продукт спільного впливу декількох суспільств, і майже щодо кожної є своя особлива комбінація таких суспільних впливів” [25, с. 276].

З огляду на те, що особистістю не народжуються, а стають завдяки набутому за життя досвіду, освіті, вихованню, у літературі стверджується, що дитина – не особистість, душевно хворий також [33, с. 69]. Щодо такої позиції, зауважимо, що формальні критерії дорослості та сформованості людини (як от: досягнення 18-річного віку, вступ у шлюб) не дозволяють визначити, стала вона особистістю, чи ні. Іноді за цими, а також за фізіологічними, соціальними показниками перед нами може стояти малолітня особа, проте рівень її інтелекту, манери поведінки і т. ін. все ж свідчитимуть, що вона – особистість. Незважаючи на даний підхід, закон проводить градацію можливостей людини, спираючись на залежність між ступенем розвитку її особистості та віковими, фізіологічними й іншими “особливостями” (див. наприклад, ст. 31-35 Цивільного кодексу України, ст. 4, 22, 23, 26 Сімейного кодексу України), проте такі обмеження спрямовані на впорядкування суспільних відносин і накладаються в інтересах соціуму. Водночас зауважимо, що з факту становлення людини як особистості тільки у соціальній діяльності та через неї зовсім не впливає, що лише попереднім досвідом вичерпуються пояснення всіх проявів особистості. “Адже особистість людини визначається не тільки тим, що вона (людина) вже є, але й тим, чим вона хоче бути, до чого прагне як до віддаленої цілі, які завдання ставить перед собою” [53, с. 174].

Тепер звернемося ще до двох термінів, котрі позначають не завжди одні й ті ж поняття у філософії та правовій науці. Йдеться про терміни “суб’єкт” і “особа”.

За умови вияву активності, спрямованої на конкретний об’єкт, біосоціальний індивід стає *суб’єктом* (англ. “entity”, “person”, “subject” тощо) – носієм предметно-практичної діяльності та творчим началом у пізнавальному процесі [56, с. 633; 57, с. 669], яким є не просто людина, а, власне, *особа* (англ. “person”, рос. “лицо”, “личность”) – індивід як суб’єкт соціальної дійсності

[57, с. 470], людина у системі суспільних зв’язків і відносин* [5, с. 351].

Очевидно, загальна філософія виходить з того, що суб’єктом є тільки представник людського роду (хоча деякі сучасні філософські течії схильні відносити до суб’єктів й інших індивідів). Для філософсько-правової науки суб’єкт права – це “істота, котра розглядається певним, історично даним правом як самоціль” [45, с. 146]. “Людина – особа не тому, що вона жива істота, наділена тілом і душею, а тому, що вона відповідно до правопорядку представляє собою самоціль” [45, с. 148]. Самоцілі ж “виключають систему підпорядкування одна одній. Поняття особи тому – поняття рівності” [45, с. 146]. Без останнього “було би немислимим приватне право, тому що приватне право... – сфера зрівняльної справедливості... Але результати рівні, якщо суб’єкти, котрі ними обмінюються, також рівні. Індивідуалістичні та соціальні правові погляди виходять тому з поняття рівності осіб” [45, с. 147].

Визнання особи самостійним суб’єктом юридично захищених прав, володільцем правоздатності та дієздатності тягне за собою її звільнення від повного поглинання суспільством, дарує можливість стояти перед лицем останнього “як деяка самостійна сила, як деяка юридична самоцінність” [41, с. 121]. У загальній теорії права суб’єкт – це особа, наділена хоча би правоздатністю (а щодо певних відносин – ще й дієздатністю); бути суб’єктом – означає володіти правосуб’єктністю [13, с. 6]. Тобто, як не кожна людина є особистістю, так і не кожна людина може бути суб’єктом права. Останнім може визнаватися лише біосоціальний індивід, який має свідомість і волю, наділений якістю особистості, здатний здійснювати активні дії та нести за них відповідальність [31, с. 68] (однак, з цього правила існують і винятки: згідно зі ст. 56 Конституції Республіки Угорщина кожна людина у цій країні визнається суб’єктом права). У той же час таким суб’єктом може стати не лише біосоціальний індивід (фізична особа), але й державні та громадські об’єднання (серед яких левову частку становлять юридичні особи), соціальні спільноти (трудові колективи, територіальні громади, народ тощо) і навіть тварини [16, с. 40-53], що дозволяє говорити про наявність як “*правосуб’єктного людинорозуміння*”, так і “*юридичного суб’єкторозуміння*”, котре не обмежується осмисленням винятково фізичних осіб [58, с. 30-

* Іноді в юридичній літературі поняттям “особа” охоплюють поняття “людина” та “громадянин”.

42]. І “вже ці роздуми свідчать про “штучний характер суб’єкта права порівняно з реальним суб’єктом у прямому значенні цього слова”. Рівноправність, рівна правоздатність, які складають сутність особи, не властиві людині та людським спільностям. Ними їх наділяє правопорядок... Всі особи, як фізичні, так і юридичні, – творіння правопорядку. Навіть фізичні особи у точному сенсі є «юридичними особами» [45, с. 147].

Як бачимо, правова наука розвинула зміст філософських терміно-понять “особа” [5, с. 351] та “суб’єкт”, позначивши терміном “особа” більш широке коло суб’єктів соціальної дійсності та начеби створивши нових суб’єктів соціальної дійсності – осіб юридичних. Проте постає запитання: чи наділені останні тими ж правами та обов’язками, що й особи фізичні? На перший погляд, відповідь мала би бути однозначною: ні. Але якщо виходити з сутності (природи) кожної категорії осіб, до єдиної відповіді дійти неможливо. Стосовно обов’язків, то більшість держав світу не визнають, наприклад, кримінальну відповідальність юридичних осіб, що вже відрізняє їх статус від статусу осіб фізичних [37, с. 18-27]. Так само можна з упевненістю стверджувати, що фізичні (вітальні) та особистісні права людини є “чужими” для юридичної особи, оскільки остання не має ані потреби в них (якщо такий суб’єкт взагалі може мати власні потреби), ані можливості фактично їх реалізувати. Щодо інших прав, то можна звернути увагу на ч. 3 ст. 19 Конституції ФРН, котра встановлює: “Основні права розповсюджуються також на юридичних осіб ФРН, оскільки ці права, по суті, можуть бути до них застосовані”. Більш коректно подібна норма сформульована у ч. 2 ст. 9 Конституції Естонської Республіки: “Перелічені в Основному Законі права, свободи та обов’язки поширюються на юридичних осіб остільки, оскільки це узгоджується із загальними цілями юридичних осіб і суттю таких прав, свобод та обов’язків”.

У тих же державах, в яких норма про права юридичних осіб не відображена у Конституції, рано чи пізно це питання постає у ході тлумачення змісту прав людини. Так, Конституційний Суд Російської Федерації у Постанові № 20-П від 17 грудня 1996 року (справа про безспірне стягнення податків і штрафів) вказав: “... конституційне право людини та громадянина ... поширюється на юридичних осіб тією мірою, якою це право за своєю природою може бути до них застосовано.... Вони були створені громадянами спеціально з метою спільної реалізації ... конституційних прав” (абз. 1, 2 п. 4 мотивувальної час-

тини)*. А Конституційний Суд України у Рішенні № 1-рп/99 від 9 лютого 1999 року (справа про зворотну дію в часі законів та інших нормативно-правових актів) дійшов висновку, що загальне правило ч. 1 ст. 58 Конституції України про зворотну дію в часі нормативних актів у випадках, коли вони пом’якшують або скасовують відповідальність, стосується лише фізичних осіб, оскільки воно міститься у розділі II “Права, свободи та обов’язки людини і громадянина”. Суд водночас зауважив, що принцип зворотної дії може поширюватися і на юридичних осіб, однак тільки у випадках прямої вказівки на це у відповідному нормативно-правовому акті (п. 3 мотивувальної частини Рішення).

Ясна річ, представлені тут результати дослідження не претендують на повноту та вичерпність і потребують подальшої перевірки. Однак, як видається, з’ясування змісту складових поняттєвого апарату людинорозуміння з використанням філософського досвіду дозволяє: *по-перше*, впорядкувати існуюче багатоманіття термінів, котрі стосуються поняття людини; *по-друге*, запропонувати чи уточнити визначення позначуваних ними понять (що певною мірою сприяє розв’язанню проблеми багатозначної інтерпретації останніх); *по-третє*, визначити співвідношення цих терміно-понять і, *по-четверте*, дещо удосконалити мову юриспруденції.

Список літератури

1. Алексеев С. С. Общая теория права: В 2 т. Т. 1. – М.: Юрид. лит., 1981.
2. Алексеев С. С. Частное право: Научно-публицистический очерк. – М.: Статут, 1999.
3. Англо-русский юридический словарь. 3-е изд., исправл. / С. Н. Андрианов, А. С. Берсон, А. С. Никифоров. – М.: РУССО, 2000.
4. Барулин В. С. Основы социально-философской антропологии. – М.: ИКЦ “Академкнига”, 2002.
5. Батанов О. В., Макаренко Л. О. Особа // Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемчушенко (голова редкол.) та ін. – К.: Укр. енцикл., 1998. – Т. 4: Н – П. – 2002.
6. Батлер У. Э. Русско-английский юридический словарь. – М.: Зерцало, 2001.

* Постановление Конституционного Суда Российской Федерации от 17 декабря 1996 г. по делу о проверке конституционности пунктов 2 и 3 части первой статьи 11 Закона Российской Федерации от 24 июня 1993 года “О федеральных органах налоговой полиции”. – http://ks.rfnet.ru/pos/p20_96.html.

7. *Безверхий О., Клищенко О.* Особа в загальному плані // Віче. – 1994. – № 10.
8. *Бігун В.* До питання про філософію та теорію прав людини: правове людинорозуміння (деякі концептуальні та термінологічні аспекти) // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні. Матеріали ІХ регіональної науково-практичної конференції (13-14 лютого 2003р., м. Львів). – Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2003.
9. *Бігун В. С.* Людина в праві: аксіологічний підхід: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12 / Національна академія внутрішніх справ України. – К., 2004.
10. *Блехшмідт Еріх.* Збереження індивідуальності: Людина – особа від самого початку. Дані ембріології людини. – Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2003.
11. *Бобильов Ю. П.* Концепції сучасного природознавства. – К.: Центр навчальної літератури, 2003.
12. *Борисенко И. И., Саенко В. В.* Русско-английский юридический словарь: 22 000 терминов. – К.: Юринком Интер, 1999.
13. *Братусь С. Н.* Субъекты гражданского права. – М.: Гос. изд-во юрид. лит., 1950.
14. *Вілков В. Ю., Салтовський О. І.* Людина і світ: Навч. посібник. – К.: Кондор, 2001.
15. *Горелов А. А.* Концепции современного естествознания: Учеб. пособие для вузов / А. А. Горелов. – М.: ООО “Издательство Астрель”: ООО “Издательство АСТ”, 2004.
16. *Гудима Д. А.* Поняття “суб’єкт права”: до сучасних дискусій // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2003. – № 10.
17. *Гусейханов М. К., Раджабов О. Р.* Концепции современного естествознания: Учебник. – М.: Дашков и К^о, 2004.
18. *Добрянський С. П.* Актуальні проблеми загальної теорії прав людини: Дис. на здоб. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Львівський національний університет ім. І. Франка. – Львів, 2002.
19. *Дольник В. Р.* Непослушное дитя биосферы. Беседы о поведении человека в компании птиц, зверей и детей. Издание 3-е, дополненное. – СПб.: ЧеРо-на-Неве, Паритет, 2003.
20. *Закомлистов А. Ф.* Юридическая философия. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2003.
21. *Зорина З. А., Полетаева И. И., Резникова Ж. И.* Основы этологии и генетики поведения. Учебник. 2-е изд. – М.: Высшая школа, 2002.
22. *Карабан В. І.* Українсько-англійський юридичний словник: понад 65 000 слів та словосполучень юридичної підмови та близько 160 000 англійських перекладних відповідників. – Вінниця: Нова книга, 2003.
23. *Карбонье Ж.* Юридическая социология / Пер. с фр. и вступ. ст. В. А. Туманова. – М.: Прогресс, 1986.
24. Конституция Ирландии // Конституции государств Европейского Союза. Под общ. ред. Л. А. Ожнькова. – М.: НОРМА – ИНФРА-М, 1999.
25. *Коркунов Н. М.* Лекции по общей теории права. 2-е изд. / Предисловие д-ра юрид. наук, проф. И.Ю. Козлихина. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2004.
26. *Кравченко А. И.* Социальная антропология: Учебное пособие для вузов. – М.: Академический Проект, 2003.
27. *Красиков В. И.* Философия как концептуальная рефлексия (Философская пропедевтика). – Кемерово: Кузбассвузиздат, 1999.
28. *Леви-Строс Клод.* Первісне мислення / Пер. з фр., вступне слово та примітки С. Йосипенка. – К.: Український Центр духовної культури, 2000.
29. *Мадиссон В.* Право і влада: людина в правовому полі (до методологічних проблем філософії приватного права) // Право України. – 1999. – № 11.
30. *Малахов В. П.* Философия права. Учебное пособие. – М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2002.
31. *Малеин Н. С.* Человек – личность – субъект права // Конституция СССР и правовое положение личности. – М., 1979.
32. *Мамардашвили М. К.* Проблема человека в философии. – <http://www.philosophy.ru/library/mmk/homo.htm>.
33. *Матузов Н. И.* Личность. Права. Демократия. Теоретические проблемы субъективного права. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1972.
34. *Миголова И. Н., Миголов С. В.* К вопросу об исторической специфике типов личности конкретного социального организма // В сб.: Человек: ценности, потребности, интересы. Препринты докладов молодых учёных на теоретическом семинаре при Отделе актуальных проблем исторического материализма. – М.: Институт философии АН СССР, 1984.
35. *Мід Дж. Г.* Біологічний індивід // Мід Дж. Г. Дух, самість і суспільство. З точки зору соціального біхевіориста / Пер. з англ. та передмова Т. Корпало. – К.: Укр. Центр духов. культури, 2000.
36. *Нерсесянц В. С.* Философия права. Учебник для вузов. – М.: НОРМА–ИНФРА-М, 1998.
37. *Никифоров А. С.* Юридическое лицо как субъект преступления // Государство и право. – 2000. – № 8.
38. *Новий тлумачний словник української мови у трьох томах. Вид. друге, виправлене. / Уклад. В. Яременко, О. Сліпушко. – К.: Аконті, 2003. – Т. 1: А – К.*
39. *Новий тлумачний словник української мови у трьох томах. Вид. друге, виправлене. / Уклад. В. Яременко, О. Сліпушко. – К.: Аконті, 2003. – Т. 2: К – П.*
40. *Осипова Е. В.* Социальные системы и действующие личности // Проблема человека в современной буржуазной философии. Препринты докладов советских ученых к XVIII Всемирному философскому конгрессу “Философское понимание человека” (Великобритания, Брайтон, 21-27 августа 1988 г.) / Редкол.: И. И. Кравченко (ред.-сост.) и др. – М.: Б. и., 1988.
41. *Покровский И. А.* Основные проблемы гражданского права. Изд. 4-е, испр. – М.: Статут, 2003.
42. *Рабинович П. М.* Проблемы теории законности развитого социализма. – Львов, 1979.

43. Рабинович П. М., Витрук Н. В. Социалистическое право и личность // Правоведение. – 1970. – № 3.
44. Рабинович П. М. Основы загалної теорії права та держави. Вид. 5-те, зі змінами. Навч. посібник. – К.: Атіка, 2001.
45. Радбрух Густав. Философия права. / Пер. с нем. – М.: Междунар. отношения, 2004.
46. Раянов Ф. М., Миннихметов Р. Г., Пономарев Д. А. Право и законность в демократическом обществе. – М.: Право и государство, 2004.
47. Рішення Європейського суду з прав людини. Справа “Одыювре проти Франції” (Odiuvre v. France) // Адвокат. – 2003. – № 3.
48. Розин В. М. Человек культурный. Введение в антропологию: Учеб. пособие. – М.: Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: НПО “МОДЭК”, 2003.
49. Рол Д. Генезис цивилизации. Откуда мы произошли... – М.: Эксмо, 2002.
50. Середа С. Антропология: Навч. посібник. – К.: Либідь, 2001.
51. Словник іншомовних слів: 23 000 слів та термінологічних словосполучень. / Уклад. Л. О. Пустовіт та ін. – К.: Довіра, 2000.
52. Тлумачний словник української мови. / Уклад. Т. В. Ковальова, Л. П. Коврига. – Х.: Синтекс, 2002.
53. Тульчинский Г. Л. Постчеловеческая персонология. Новые перспективы свободы и рациональности. – СПб.: Алетейя, 2002.
54. Философская энциклопедия в 5-ти томах. / Гл. ред. Ф. В. Константинов. – М.: Сов. энцикл. – М., 1964. – Т. 2.
55. Философская энциклопедия в 5-ти томах. / Гл. ред. Ф. В. Константинов. – М.: Сов. энцикл. – М., 1964. – Т. 3.
56. Философский энциклопедический словарь / Редкол.: С. С. Аверинцев и др. – 2-е изд. – М.: Сов. энцикл., 1989.
57. Філософський словник. – К., 1996.
58. Фогельсон Ю. Б. О реальности юридических лиц // Правоведение. – 1996. – № 2 або <http://lawdiplom.nm.ru/stat/realjurl.htm>.
59. Фромм Э. Человек для себя. – Мн.: Харвест, 2003.
60. Фрэзер Д. Д. Фольклор в Ветхом завете. 2-е изд., испр. / Пер. с англ. – М.: Политиздат, 1985.
61. Шемчушенко Ю. С. Громадянин // Юридична енциклопедія: В 6 т. – Т. 1: А – Г / Редкол.: Ю. С. Шемчушенко (голова редкол.) та ін. – К.: Укр. енцикл., 1998.

Д. А. Гудыма

ЧЕЛОВЕКОПОНИМАНИЕ В ПРАВОВОЙ НАУКЕ (К ХАРАКТЕРИСТИКЕ СОВРЕМЕННОГО ПОНЯТИЙНОГО АППАРАТА)

В статье анализируются понятия “индивид”, “существо”, “индивидуальность”, “человек”, “гражданин”, “личность”, “субъект”, “лицо” и дается определение понятиям “человекопонимание в правовой науке”, “правовой человек”, “юридический человек”, “правовая личность”, “юридическая личность”. По мнению автора, результаты исследования разрешают: упорядочить существующие разнообразие терминов, которые связаны с понятием человека; предложить или уточнить дефиниции обозначаемых ими понятий; определить соотношение этих термино-понятий; в некоторой степени усовершенствовать язык юриспруденции.

Д. А. Hudyma

MAN-UNDERSTANDING IN THE LEGAL SCIENCE (ON THE CHARACTERISTIC OF THE CONTEMPORARY CONCEPTUAL SYSTEM)

The author analyses the concepts of *individual, being, individuality, human, citizen, personality, subject, person* and defines the concepts *man-understanding in the legal science, human of law, legal human, personality of law, legal personality*. Author takes the view that the researched results prove the differentiation of various existing terms dealing with the concept of human, suggest new or more precise definitions of the concepts designated by those terms, determine the correlation among these term-concepts, and, in a way, advance the legal language.